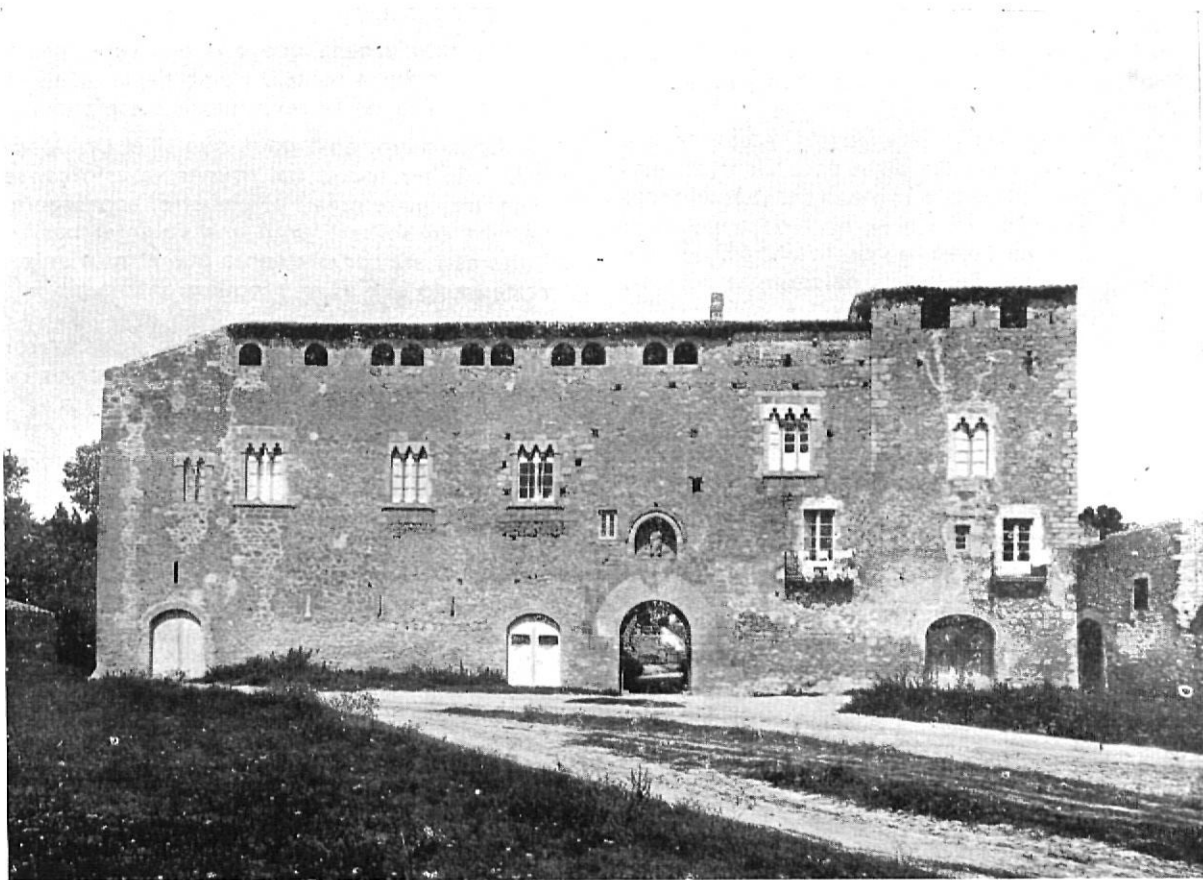

Façana de migdia de l'abadia de Santa Maria de Vilabertran.

I

EL PAISATGE

Molt a prop de Figueres — tan a prop que dóna gust arribar-s'hi a ritme de passeig —, s'alça el monestir de Santa Maria de Vilabertran, la silueta del qual ens és tan familiar.

El fet d'anar-hi a peu, pressuposa fer-ho per la drecera, travessar el terreny de l'antiga Joncària, fregar gairebé les parets de xiprers que tanquen hortes i propietats privades, i seguir el camí que porta a la Font del Soc, petit oasi de verdor que s'obre en mig de l'extensió colrada i linial del pla empordanès, i que prossegueix entre camps flanquejats de canyissars sempre disposats a fer-te una reverència ja que es vinclen sovint sota la digitació rapidíssima de la tramuntaneta que sap recórrer tota l'escala dels valors

**passat,
present
i futur,
de Santa Maria,
de Vilabertran**

musicals. Enllà dels camps, d'aquests camps tan amples i ben conreusats que el pintor Ramon Reig havia sabut reflectir amb natural i sàvia combinació d'elements, precisant-los sota la vastitud del cel que els acompanya, es dibuixa la torre del campanar en una vertical finíssima que ens mostra els seus tres pisos graciosament marcats pels finestrals que ens miren fixament des de la llunyania. El que té la sort de poguer-s'hi abocar, domina l'àrea geogràfica, que del pla fins la mar, descabdella els colors més cordials i més afins a l'alegria del país. Les vinyes d'Espolla i de Garriguella s'estenen a la seva dreta, i quan les toca el sol de tardor, encenen el foc de les amples pampolades amb una mena d'apassionament que enlluerna; a l'esquerra, el verd de les hortes passa de la tendrod pàlida dels ensiams, al més pompós de les cols i dels bròquils, mentre que sense solució de continuïtat enllaça amb el dels conreus que impulsen la creixença de les userdes i dels blats de morars que estan destinats a morir ran del morro humit i mòbil de vaques i rumiants.

Però és a mesura que ens hi anem apropant que ens adonem de la importància que la seva fàbrica de pedra atorga al paisatge que l'envolta, car salvant tota anècdota possible, li confereix la categòrica personalitat que les construccions romàniques infonen als llocs on encara perviuen.

La situació del Monestir no pot ser més idònia. A un tret de la ciutat, però prou allunyat d'ella per fer-se'n admirar com a recés de pau; assegut en mig d'una plana folgada que l'enfaixa amb suavitat i que li permet d'estar suspès entre la solitud i el silenci que tan bé lliguen amb la seva històrica aventura secular.

Davant l'església, s'hi estira una plaça força espaiosa enriquida amb uns quants plàtans que si estessin acompanyats d'arbustos i de flors farien més acollidor l'àmbit on arrelen.

Al lluny, el Canigó, solemnement nevat guspireja en la llum, i tan Bassegoda com les muntanyes del Mont i Les Salines s'enllacen en una immòbil sardana que no necessita de cobles ni de dansaires per trobar l'harmonia que més li pugui escaure.

A primer terme, la florida dels ametllers, els ramats que s'escampen bucòlicament en busca de pastura, dues dones que van o vénen de l'horta amb el cistell al braç i algun ocell enfredoritzat i ressagat que vola vers el primer ràfec que ovira.

II

TRES MOMENTS HISTORICS ACOMPANYATS D'UNA LLEGENDA

En entrar dins el temple rebem l'acostumat impacte. El que proporciona l'expressió solemne i austera que caracteritza els edificis romànics d'una certa grandesa. El fet de veure'l ennoblitzat per les últimes reformes dutes a terme, ens fa invertir l'ordre cronològic dels tres moments

més importants de Santa Maria de Vilabertran, a l'hora de glossar-los. Començarem, doncs, pel darrer tota vegada que així ens serà més fàcil de recular fins a coincidir amb l'època de la seva naixença i la de la seva màxima esplendor.

Consignem, amb goig, que si el Dr. Joan Subías i Galter fou el qui primer va esforçar-se en dignificar el temple i el claustre, aconseguint-ho gairebé en solitari, amb una voluntat pariona a l'interès i als coneixements que el movien a una restauració que es feia inqüestionable, no podem tampoc deixar d'esmentar, que abans de la darrera guerra civil, l'interior de l'església restava abscondit, recobert com era per diverses capes de guix o d'obra, a les que tan aficionats estaven els constructors o estetes del segle XVIII. No podem menys que retre un fervorós homenatge mental als homes que formaren el Patronat constituït amb caràcter oficial pel Dr. Cartanyà, bisbe de Girona, el dia 2 de juny de l'any 1945. Recordem-los: Rvnd. Josep M.ª Pujades, com a president; els tres vocals: Ramon Reig i Coromines, Pelai Martínez Paricio, Gustau Cusí i Jordà, amb Manuel Brunet i Solà com a secretari. Ells feren possible la restauració interna i externa del temple, retornant-l'hi la puresa de línies primitiva, interferida dins la nau central per la situació i el lloc desmesurat que ocupava l'orgue que havia obligat a la mutilació d'unes quantes columnes. Suprimiren així mateix els altars d'èpoques posteriors que hi havia en les naus laterals, junt amb una sèrie de detalls superposats amb els que s'encobria la manifestació exacte d'un art que, com el romànic no necessita d'ornaments per expressar la força d'una arquitectura primitiva que desafia el futur.

Una vegada escatades i brunyides les tres naus, la pell bruna de l'església — la noble pedra amb què s'obrí a la vida i a la llum — tornava a rejaovenir-se, a transpirar, purificada d'adherències, de superfluïtats, tensant-se de cara el temps que recomençava. Com si no haguessin passat els segles, esdevenia prepotent com el dia en què fou consagrada, aquell 11 de novembre de l'any 1100, el primer dels seus moments més glòriosos, que veié l'assistència de bisbes i cardenals, de l'arquebisbe de Narbona i del cardenal legat per l'esguésia romana.

Els historiadors, com el malaguanyat Miquel Galobardes i Vila, qui amb la seva obra: «**Monasterio de Santa María de Vilabertràn**», editada per Josep Porter a Barcelona l'any 1949, han senyalat com a fundador del Monestir, al clergue Pere Rigall, fill del «Mas Sitjar» d'Espolla, i ens assabenten que fou el 1069 que sota la generosa aportació de tres matrimonis — Bernat i Guilla, Bernat i Nènia, Gaufred i Adalgardis — fou ofert l'alou de la seva propietat, dins el qual ja existia l'església de Santa Maria de Vilabertran, amb tots llurs delmes i primícies, a fi que s'erigís el monestir que, sotmès a la mitra gironina, desitjaven fos regit per Pere Rigall, sota la direcció del qual començaren les obres onze anys després. Comptant amb tants bons fonaments, una

Pati d'armes de l'abadia que demostra el llastimós estat en què es troba actualment

vegada acabada l'empresa i ja consagrada l'església, fou posada a cura de clergues de l'ordre de Sant Agustí que, després d'haver-se constituït en comunitat, se subjectaren a l'obediència de l'abat Pere Rigall tal i com havien disposat els donadors, qui havia de governar-los per espai de catorze anys, fins al de la seva mort ocorreguda el 1114. El seu sepulcre encara el podem veure en la nau esquerra del temple tot seguit d'entrar-hi. No obstant, i com a nota gairebé inèdita, tota vegada que l'hem extreta d'un article publicat abans de la nostra guerra a «**Mirador**» - núm. 236, corresponent al 10 d'agost del 1933, firmat per Josep Donat, ens plau fer constar que si durant molts anys es va considerar com a desaparegut el sepulcre de l'abat Rigall, com així ho afirma l'historiador Francesc Montsalvatge en el volum «**Los Monasterios de la Diócesis gerundense**», pàgs. 79 - 80, fou l'autor de l'esmentat article de «**Mirador**», Josep Donat i Torralba qui el va descobrir en el transcurs de l'any 1933, ja que Donat, a més de ser un gran expert en la matèria està dotat d'inquietuts que són les que li han permès de fer magnífiques troballes rela-

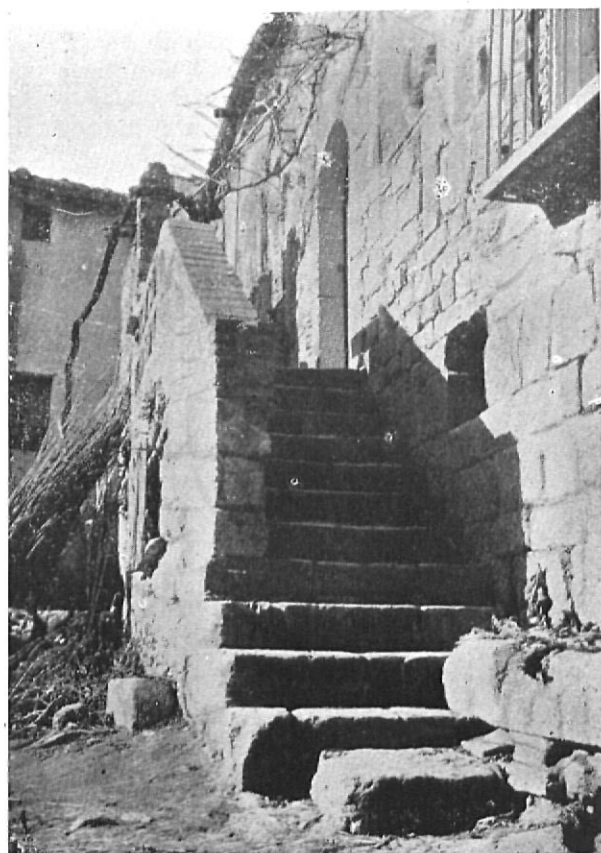
cionades amb els nostres més estimats monuments. Ell fou el qui va adonar-se que a la banda de l'Epístola hi havia les restes d'una tomba sense sarcòfag situada sota un dosser de pedra. Després d'observar-ho detingudament, compregué que la caixa sepulcral podia trobar-se sota el mateix dosser però a l'altra banda del mur, donat que en el mateix hi havia una petita porta d'accés que introduïa a l'interior d'una estança que amb tota probabilitat podia considerar-se com l'antiga sagristia. Efectivament, allà fou trobat el seplcre de l'abat reconegut per la inscripció que ho testimoniava. El fet que restés tants anys emparedat — desaparegut segons Montsalvatge — el mateix historiador ens l'explica en dir-nos que havent despertat l'abat Rigall la més gran veneració en el poble fidel, el bisbe de Girona havia fet retirar el sarcòfag de l'església sense fer esment del lloc on l'havien traslladat. Això clarifica la misteriosa desaparició del sepulcre i ens demostra la cautelosa precaució de l'Església a fi d'evitar que el poble s'irrogés unes prerrogatives que només a ella incumbien.

Gairebé enfrontat amb el lloc que ocupa actualment, però situat en la lateral de la nau de la dreta, hi ha el que guarda les restes d'un altre abat important, Cosme Damià i Hortolà, fill de Perpinyà, que a l'edat de 35 anys ja era doctor en Dret Canònic i Teologia. Nomenat Rector de la Universitat de Barcelona, exercí el càrrec al llarg de 17 anys explicant Aristòtil i Sant Tomàs. El 1560, el trobem com a abat de Vilabertran, on retornà després d'haver assistit al Concili de Trento en el que tingué una brillant intervenció, essent rebut apoteòsicament per tot el poble i per la Comunitat a la que regentà quatre anys fins el de 1568 que fou el de la seva mort.

A fi de completar la trilogia dels abats que foren més trascendents per al monestir, cal registrar el nom de l'abat Girgós que portà a terme, a més d'importantes reformes, la construcció de l'abadia, així com la del retaule que presidia l'altar major.

I ara, abans de cloure el que primordialment fa referència a la Comunitat Agustinià de Vilabertran, voldria repetir una vegada més una llegenda que si bé no és desconeguda de tothom, són potser encara molts els que l'ignoren. Pel fet d'estar tan vinculada al Monestir i al seu primer abat guarda l'encís que aflora de les seves velles pedres i té l'encant de les balades poètiques que, al toc del lirisme poden afegir-hi el de la tradició. Abans, però, vull deixar constància que l'he extreta d'un bellíssim article del suara traspassat canonge Miquel Melendres, apòstol fervorós que des de la seva Tarragona pairal, havia recorregut el país predicant la paraula de Déu, article que fou publicat al «Correu Català» del 10 de juliol de l'any 1951 i que comenta: «El vol de l'abat Rigall», on, amb una prosa plena de matisos i de troballes poètiques, ens conta el que ara intentaré de resumir amb paraules menys brunyides com a meves, però fidels al contingut essencial.

Conta que un dia, mentre l'abat Rigall estava resant al cor, en sentir com la tramuntana anava prenent impuls i violència, mogut per la curiositat, per l'afany de contemplar un espectacle que intuïa atractiu, s'enfilà al campanar a fi de poder veure com el vent se les havia, amb fúria gairebé èpica contra el brancatge de les oliveres i els fruiters, arrossegant les teules, onejant pels sembrats i conduïnt un remolí de polsegueres que enterbolien la nitidesa del cel. De cop i volta, tot i que s'havia abraçat al coll d'una campana, se sentí arrabassat i endut pels aires amb més facilitat que si hagués estat una fulla d'olivera o de pollanc. Seguí però que el bon abat tingués fama de sant, sigui que l'acomboïessin els àngels del Senyor tan sovint invocats o que Santa Maria intercedís per ell, el cert és que l'hàbit ben folgat folgat que duia, fent-se precursor del primer paracaigudes es va inflar suaument i en un impuls d'ocell el feu aterrir amb tota calma ran de terra. A l'endemà, per sorpresa de frares i llacs, el lloc de la

Un aspecte de l'Abadia

caiguda hi havia brollat una font que avui encara canta.

Es fàcil doncs de refermar, que si la fe pot canviar de lloc les muntanyes, amb més motiu encara poden tenir ales els creients si una força major els empeny a volar.

Tornem però a la història després del somriure amb què ens ha obsequiat l'aventura de l'abat Rigall i repassem una de les pàgines més vives i lluminoses de l'església de Vilabertran. La que ens descriu les noces de Jaume II d'Aragó amb Blanca de Nàpols filla de Carles II de Sicília, després d'haver-se concertat la pau enre els dos antics rivals, el pare de Blanca i el rei català.

La ploma del nostre cronista per excel·lència Ramon Muntaner, exulta d'entusiasme en assabentar-nos que a la tardor de l'any 1295, tot eren anants i vinents pels poblats i viles que circunden Vilabertran. Els cavallers i homes d'armes de Jaume II alçaven polsegueres galopant l'Empordà a fi de posar en moviment l'estol de servidors i súbdits que havien de contribuir als preparatius de la gran festa. No es cansaven de fressar els camins que van de Vilanova de la Muga a Castelló d'Empúries, de Vilasacra a Figueres, de Cabanes a Peralada.

En el seu bell catalanesc, el cronista testifica:

«I el Senyor Rei d'Aragó fa donar racció complida de totes les coses a tothom, així estrany com privat i una gran alegria i enterniment es feu quan el Senyor Rei d'Aragó, anà a visitar el rei Carles i a la Infanta, muller seva, i li posà la corona sobre el cap, la més bella i la més rica que cap reina hagi portat, que de aquella hora en avant tingué el nom de Reina d'Aragó.

Què us diré? Les joies que unes parts es donaren a les altres foren moltes, i fou ordenat que amb la gràcia de Déu oïssen missa el Monestir de Vilabertran, i allà fossen llurs noces».

III

DEL SOMNI A LA UTOPIA?

Avui, després de la dignificació del Monestir que debem als homes del Patronat de l'any 1945, l'església es manté pulcra i cuidada, presidida per la imatge en alabastre pollicromat de Santa Maria que amb el fill en braços, expressa plàsticament l'habilitat i puixança creadora del seu autor, Anton Casamor i d'Espona, escultor que no es prodiga, però les obres del qual donen fe d'una gran personalitat artística.

La magnífica creu de Vilabertran, famosa per haver trascendit els límits comarcals, presideix la capella que a continuació de la gòtica que feren construir els vescomtes de Rocabertí, senyors de Perelada i grans protectors de l'abadia, s'obre en la nau de la banda esquerra. Dins de la vitrina hàbilment dissenyada per l'arquitecte Pelai Martínez, la creu queda ben visible, a l'abast de la curiositat dels visitants.

El claustre, passablement cuidat, amb les dependències que el volten encara descuidades i en espera d'una reforma que les hi retorni la categoria perduda, enllaça els seus trenta dos arcs de columnes coronades per sobris capitells fins a formar un perfecte quadrilàter en mig del qual un llorer i dos xiprers intercanvien ocells i fresseig de branques, molt a prop de la cisterna airosament bocabadada.

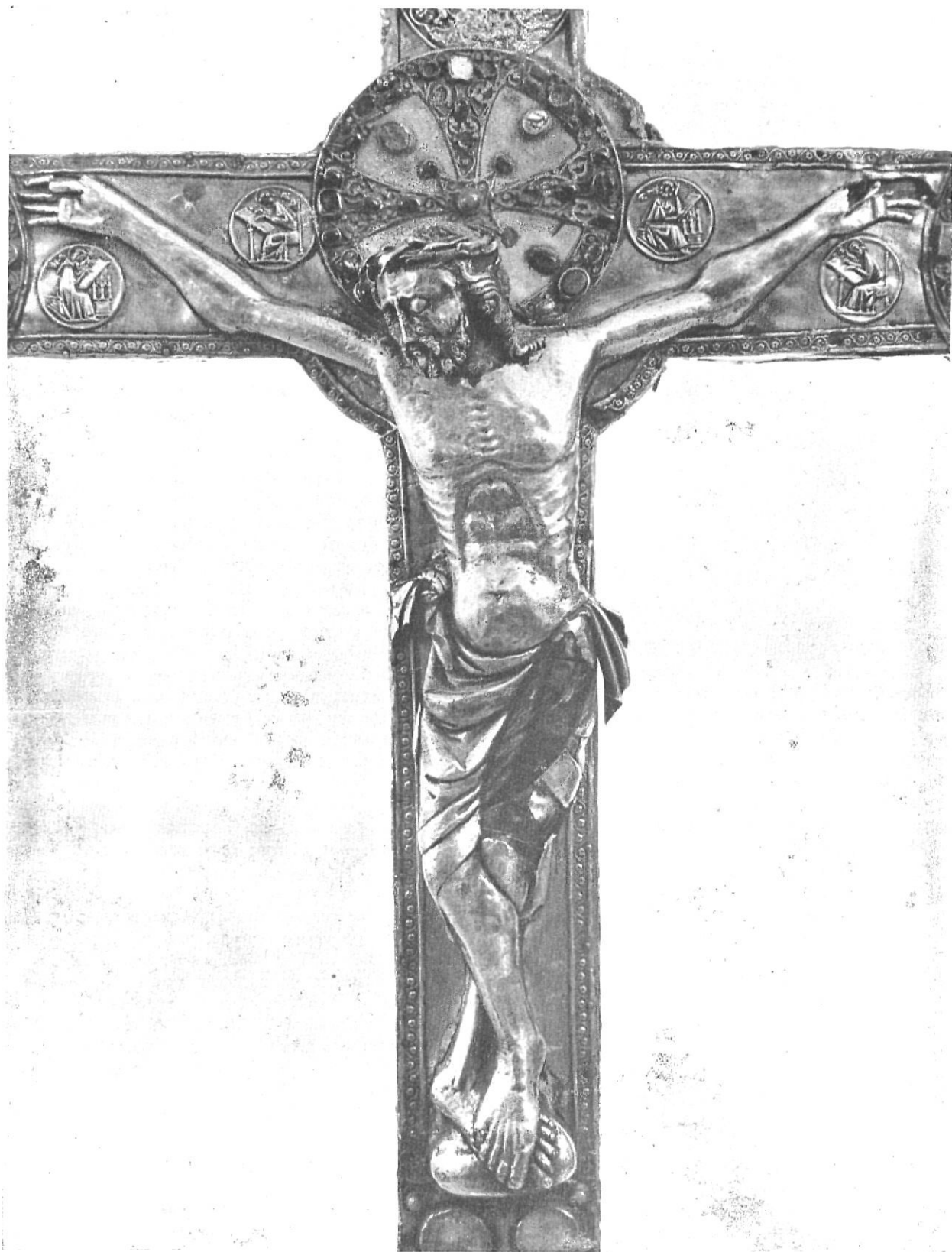
La que està en el més lamentable abandó és l'abadia, magne exemplar d'arquitectura civil del segle XV, amb la façana de ponent encara emmerletada però aguantant-se d'esma i amb la de migdia en millor estat de conservació, aparentment almenys, lluint els sis finestrals que l'ornamenten tallats per esveltes columnetes i amb la porta principal ben dovellada que té el seu damunt la fornícula que guarda la imatge en pedra de la Verge, erosionada pel temps i maltractada per l'oblit i la incúria. Si per difícil que fos, es fes el possible per entrar en possessió de l'abadia i per reconstruir-la, deslliurant-la del llast de les edificacions afegides o sobreposades per la incultura o la indiferència de tants profans com hi han manipulat, es do-

naria un gran pas a fi de poder emprendre la reforma definitiva del pati d'armes així com de les ales que hi convergeixen que podrien ésser destinades a fins més en consonància amb la història que enclouen. I anant encara més enllà, si la Diputació o l'Estat adquirissin el petit llac rodejat de xiprers — la guàrdia negra, no de Maximilià I, sinó de l'esperit secular de l'abadia — i es pogués urbanitzar harmònicament tot el terreny que encintura el monument, des dels absis fins a la placeta, a fi de donar-li el marc que millor enquadrés les seves venerables pedres, Vilabertran seria la joia de l'Empordà i la que per la seva proximitat honoraria Figueres.

M'agrada de tancar els ulls i deixar-me guiar pel somni que em transporta al futur, ja que això em permet, una vegada he baixat del cotxe que m'ha dut a Vilabertran anar, de davant de la plaça de l'església al petit llac que hi confronta, per un caminal ample i ben enllosat. Es una tarda d'estiu — una d'aquestes tardes que s'allarguen amb dolça gravidesa — i a tot vol dels camins encatifats d'herba que voregen l'aigua encalmada, hi ha un enfilall de cadires ocupades per un públic atent, gairebé absort. ¿Contemplen potser les grans soques dels arbres blancs que pontegen sobre el llot d'un verd trèmol que decora l'embassament? ¿Què els extasia? Aleshores sento la remor dels arquets, la vibració d'unes notes que minven i creixen com onades acústiques, i m'adono que la petita illa del centre del llac és l'escenari que acull el conjunt de professors d'una orquestra simfònica. ¿Qui els dirigeix? ¿Von Karajan? No m'hi poso per poc, però la música flueix nítida i viva sota la batuta d'un director sensible i expert. Es tan pregona l'atenció de l'auditori, tan immòbil l'ambient — ni el més petit oreig somou les fulles — que fins que no escolto els aplaudiments, no m'adono que el concert ha acabat. Ja il·lustra. Dues estrelles molt pàl·lides encara, són les primeres de veure com la gent es dispersa pels jardins de vora el llac, com desemboca a la plaça en petits grups, com entra a l'església i s'arriba al claustre, o es decanta per dirigir-se al pati d'armes de l'abadia on les plantes de fulla espessa i lluenta decoren els angles, mentre a tot el llarg de les façanes fistonegen les flors banyades per una llum difusa que no se sap ben bé si és del cel o la terra.

Ens cal però trencar el fil del somni tot i que creiem que seria factible tensar-lo fins a conseguir que connectés amb la realitat, i deixar-nos de divagacions per intentar puntualitzar sobre arguments que per incontrovertibles poden arribar a convèncer millor les mentalitats més realistes.

Vilabertran es troba en plena ruta del romànic, gairebé en una cruïlla de camins que quan es disparen vers la frontera de la Garrotxa ja poden oferir una peça arquitectònica de les dimensions i la importància de Santa Maria de Lledó, amb la seva col·legiata que el pintor Lla-

Detall de la creu gòtica de Vilabertran (segle XV).

Tres vocals del Patronat de Vilabertran constituït l'any 1945, senyors: Ramon Reig, Gustau Cusi, Pelai Martínez, acompanyats de l'aleshores rector del poble i d'altres il·lustres figures, als claustres de l'església.

vanera havia fet protagonista molt sovint de les seves teles, i que si es llence vers la mar després de fer un atur obligat a Perelada — imant poderosíssim per atreure l'atenció dels iniciats i dels profans — culmina amb Sant Pere de Rodas com objectiu màxim dels que s'interessen no solament per «el bressol de l'art romànic», sinó pel paisatge que l'envolta. I arraconem, per no desviar-nos de la línia del nostre treball, tants monuments singulars que tot i pertànyer a altres estils tenen prou categoria per despertar l'afany de visitar-los.

Cau en la més pura lògica, tot i que pugui semblar tòpic, que ens preguntem: Si per crear qualsevol complexe esportiu dels que avui tant es prodiguen es gasten quantitats esfereïdores a les que fins fa ben poc no estàvem habituats, no seria just i recomanable, salvar de tant en tant un exemplar únic com Santa Maria de Vilabertran?

Si un particular com el senyor Casamor, per exemple, ha pogut transformar en ben pocs anys una casa pairal en agonia, en un dels museus més impressionants de la província, ordenant cada sala, cada estança, i aprofitant fins

estables i cellers per convertir-los en el marc més adient i així presentar les diverses sèries iconogràfiques que ha recollit i a la vegada una pinacoteca on tenen cabuda les obres dels mestres de ressonància universal, ¿no podrien les entitats provincials o estatals emprendre el recobriment total i definitiu de l'abadia de Santa Maria?

Voler és poder, afirma la dita. Per altra banda no ens falten persones capacitades per duu a terme tot el que sigui necessari a fi de rehabilitar-la. Falten en canvi els mitjans econòmics que la facin possible.

Si fugint del sistema comptagotes, s'impulsés amb la genrositat que mereix, seria possible escoltar la veu que estimulés, que comminés: — Ja podeu començar, que l'esperit del país us acompanya! Si l'abadia de Vilabertran, després d'haver pujat tan alt, fou arrabassada per les circumstàncies històriques que feren tan dolorosa la caiguda, que almenys pugui redreçar-se i brolli d'ella la font on puguin abeurar-se les generacions futures.

MONTSERRAT VAYREDA I TRULLOL